

M onstret i spejlet

Det onde. Kunsten har for længst forsøgt at bearbejde det onde og således overtaget religionens rolle. Heri er der intet nyt. Det nye er at en lind strøm af fagbøger om det onde og ondskaben i disse år ser dagens lys ofte med 11. september som naturlig baggrund.

Alexander Carnera
Forfatter og skribent.

*f*antasiaen arbejder på højtryk i skikkelse af lillebror Tvebak, der drømmer om en paradisisk tilstand hvor han kan blive forsonet med sin bror, Jonathan Løvehjerte. Men dette sted, også kaldet Nangijala, er et sted fuld af ondskab, af gru, smerte, forræderi og død. Mod slutningen bliver storebror Jonathan dødeligt såret af den ondsindede drage Katla, og Tvebak synes endnu engang at være overgivet til sig selv. «Løsningen» er endnu et spring, denne gang ind i næste verden, Nangilima.

I sin nye bog, *Gören ont: Litterär metafysik*,¹ spørger den svenske litteratorkritiker Anders Johansson hvorfor paradiset ikke består af evigt solrige dage med badning, svømning og leg? Hvorfor kan Tvebak ikke få lov at lege med kaninerne, ride på heste og spise bær? Sagen er at det paradisiske projekt kun besidder en så beskeden dramatisk kraft, at der hurtigt ikke er mere at sige. Børnelitteratur, tv-serier, krimilitteratur ernærer sig af denne kamp mellem det gode og det onde. Det gode alene er en skuffelse. Vi har brug for at bekræfte det destruktive. Men er det kun i fiktionens verden?

Kun få børnebøger lykkes som *Brødrene Løvehjerte* med at opretholde en spænding mellem den ene og den anden verden, at fastholde forsoningens umulighed. Kunsten har for længst forsøgt at bearbejde det onde og således overtaget religionens rolle. Heri er der intet nyt. Det nye er at en lind strøm af fagbøger om det onde og ondskaben i disse år ser dagens lys.² I kølvandet på enhver «stor krig» indfinder eftertankens tid sig. Efter anden verdenskrig blev vi «beriget» med eksistentialismen. Efter 11. september fik vi terrorismen og frygtens kultur.

ONDSKABENS HÅB

Det er svært at skrive «det ondes historie» og hvad ville det også indebære? Hvordan skrive op imod fornædrelsen og grusomheden? Hvordan finde et sprog? Hvordan skabe billeder der ikke nøjes med at forføre?

Efter 2. verdenskrig forsøgte Adorno sig med en slags *traurich* eller melankolsk *Minima moralia* i hvilken det handler om at «fremsætte perspektiver», som han skriver, «hvori verden gør et vrængbillede af sig selv, fremmedgør sig, åbenbarer sine rifter og sprækker ...» Hannah Arendt har udtalt at «problemet om det onde bliver det fundamentale spørgsmål i efterkrigstidens intellektuelle Europa». Ser man på graden af begivenheder – forbrydelser mod menneskeheden,

terror, undertrykkelse, vold, tortur, menneskehandel – og på hvilken måde «det onde» retorisk anvendes til at fordømme disse handlinger, kategorisere dets gerningsmænd og at legitimere og at gennemtvunge målestokke i både ret og politik, synes Arendts profeti at holde stik.

Fælles for de mange skrifter om det onde er en forudsætning om at det onde findes, ikke som en syndefuld teologisk forklaring, men som noget der hører til den menneskelige frihed. «Man behøver ikke at ulejliges djæveln, for at forstå det onde. Det onde er en del af dramaet om den menneskelige frihed,» skriver den tyske filosof Rüdiger Safranski.⁴ Bevidstheden er aldrig bevidst væren, den river sig løs, gør sig fri. «I det øjeblik bevidstheden om friheden kommer ind i billedet, er det slut med den paradisiske uskyld. Fra da af findes bevidsthedens ursmerte: Bevidstheden er ikke længere ensbetydende med væren, men er mere end væren og indeholder muligheder, oven i købet en ret forførende række muligheder. For bag kundskabens træ står jo som nævnt livets træ. Bevidstheden bliver til begær, til længsel.»

Man kan lade det onde være og henlægge det til religiøse og etiske grænser (Rousseau) eller man kan betragte ondskabens eksistens som et fornyet behov for at genopdage menneskets erkendelsesmulighed og tænkeevne (Voltaire). Man må på den ene side ikke dæmonisere det onde, på den anden side heller ikke trivialisere problemet. Hvordan tage tyren ved hornene? Kan tænkningen, politikken og kunsten lære af det onde til at skabe en bedre og rigere verden? Eller mindre retorisk: Kan det som hører med til det onde – lidelsen, fornædrelsen, gruen, mørket, destruktionen – skærpe tankens følsomhed og gøre håbet muligt?

DEN HÅBLØSE IDEALISME

Vanskeligheden er at den teologiske dæmoni er afløst af en ny ideologi: oplysningen. I dag opfattes ondskaben som en bekræftelse på vores moralske frihed. Den enkelte kan stå til ansvar for sine egne handlinger. Vi er således alle blevet kantianere: Det radikalt onde er navnet på det dårlige som mennesket kan gøre med sin frihed. Men dette parkerer, ifølge Anders Johansson, blot problemstillingen hos det enkelte menneske og muliggør *business as usual* på et større plan.⁵ Overfor Kants tilbedelse af friheden kan man i stedet for se rædslen (Adornos betegnelse) som udtryk for

at der endnu ikke findes frihed, at «ondskan är en bekräftelse av vår moraliska frihet.»⁶

Den abstrakte forestilling om den moralske frihed som hører det oplyste menneske til kan kun bruges til at statuere et juridisk ansvar, men den holder samtidig en konkret materiel verden på afstand, en verden der kunne bringe os på andre tanker. Begynder vi derimod med ufriheden tvinges vi til at omvurdere idéen om fremskridt, og til selv at tænke i en spænding eller «dialektiska sambandet mellan det som är bra och det som är dåligt, och därmed bli tvungna att omvärdera inte bare idéen om fremsteget i stort, utan också tänkandets egen funktion, placerar vi allt mer av det dårliga under beteckningen ondska som indikerar att vi inte har något ansvar för det och heller inte någon makt att förhindra det. Det onde tillhör inte oss.»⁷

11. september 2001 var begyndelsen på den nye tids ideologiske retorik om «det onde»: De som udførte masse mordet inkarnerede den *absolutte ondskab*. Det onde holdes på afstand og tænkningen er fra starten af dømt til at mislykkes. Fra frygtens politik mod terror over Hollywood-industriens billedkultur og frem til den sejrende krimilitteratur er der skabt en *falsk gudhedsindustri* der afpolitiserer konflikter og antagonismer, fordi det onde eller grusomheden i bund og grund ikke findes andre steder end i fiktionen og fiktionen har intet med virkeligheden at gøre. Litteraturen der bearbejder vores forestillinger om det onde er i sit væsen god og vil det gode som vi ved hvad er. Kendteste eksempel er Scheherazade der tvinges til at fortælle sin historie *Tusind og een nat*, for kun sådan kan hun slippe for at dø. Den forførende litteratur fungerer som modgift til ondskaben. Men vi glemmer at den måde vi håndterer vores omverden på altid er båret af forestillinger, altid er båret af fantasi. Virkeligheden er allerede en fabel, som Nietzsche skrev.

Vi kan vælge at forklare Natascha Kampusch skæbne som offer for en ond mands vilje. Men således gør vi ikke meget andet end at bekræfte vores egen moral: Ondskaben gør os gode. Sagen er at vi allerede kendte denne historie alt for godt, at dens fiktion allerede var virkelighed. Historien om denne pige fortælles, sier Johansson, fordi den havde form af en kærlighedsroman: «Historien om elektrikeren Priklopil og hans fange följde den logik som i stort sett hela litteraturen reproducerar, och som vi alla matats med från småbarnsåren. [...] Troligen (...) skulle de flesta människor aldrig föreläsa sig *lidelsesfullt*, om inte